

LYDİA UYGARLIĞI (DIA)

COĞRAFYASI

Batı Anadolu'daki yerli antik krallıkların en önemlilerinden biri de Lydia Krallığı'dır. Bu krallık, tarihteki yerini **zengin maden yatakları**, verimli toprakları ve **Kroisos** gibi ünlü kralları ile almıştır. Ancak Lydia uygarlığı sadece bu özellikleri ile değil aynı zamanda mimarisi ve sanat eserleri ile de dikkat çekmektedir. (DIA) Coğrafi konumundan dolayı hem kıyı Ege'deki komşu Yunan kentleriyle, hem de doğudaki komşusu Phryg Krallığı ile yakın ilişkilerde bulunan Lydia uygarlığı, bu iki farklı kültürden de etkilenmiş ve bunu sanat eserlerine yansıtmıştır. Lydia ülkesi, sahip olduğu oldukça büyük tarımsal potansiyelin ve zengin yeraltı kaynaklarının yanı sıra, geniş ormanlara ve yaylalara sahipti. Anadolu Platosu'ndan Ege kıyısına uzanan **ticaret yolları** buradan geçmekteydi.

(DIA) Ege kıyısına yakın ve iç kesimde bulunan Lydia Bölgesi, dağlık bir alan ve aralarından nehir akan vadiler içerisinde konumlanmıştır. **Gediz (Hermos)** ve Küçük Menderes (**Kaystros**) nehirleri Lydia'nın önemli su kaynaklarıdır. **Bakır Çay (Kaikos)** ve Büyük Menderes (**Maiandros**) nehirleri Lydia bölgesinin kuzey ve güney sınırlarını oluşturmaktadır.

Lydia'ya komşu bölgeler, güneyde Karia, doğuda Phrygia, kuzeyde Mysia ve batıda onu Ege kıyı şeridinden ayıran İon ve Aiol kent devletleridir. Krallık sınırlarının en azından bir bölümü son kral **Kroisos** tarafından Lydia-Phryg ülkelerinin bulunduğu yere, **Kidrara'ya** dikilen yazılı sınır taşı ile kesinleşmişti. Strabon, "**bu bölgeden Toroslar'a kadar ulaşan yöreler öylesine iç içe geçmiştir ki artık Phryg'i Karia'dan, Mysia'yı Lydia'dan ayırmak olası değildir**" der. Anadolu'nun bu yöresi kültürel ve etnik açıdan o kadar çeşididir ki kültürel sınırlar ile politik sınırlar örtüşmemektedir.

Doğu-Batı doğrultulu iki dağ sırası Lydia'nın güney bölümünden geçer. Bunlar güneyde Aydın Dağları (**Mesogis**) ve Boz Dağlar (**Tmolos**). Kuzeyde Simav Dağı'nın (**Temnos**) uzantıları ve onların alçak tepeleri ile yamaçlarındaki nehirler ile kaplıdır. Adı geçen dağ sıralarının arasında, Ege kıyıları ile iç kesimler arasındaki iletişimi kolaylaştıran vadiler ve tarıma oldukça uygun alanlar vardır. M.Ö. 4. yüzyıla kadar bölgenin **güney sınırını Messogis Dağları'nın** oluşturduğu bilinmektedir.

Ancak Diodoros (XIV, 36, 3) ve Strabon (C 577, 663) sınırın Büyük Menderes Irmağı (**Maiandros**) tarafından çizildiği görüşündedirler.

Küçük Menderes, Aydın Dağları ile Boz Dağların arasından akarak Ephesos yakınlarında Ege Denizi'ne dökülür. Öte yandan, **Gediz Vadisi (Hermos)** Boz Dağlar uzantısının kuzeyinde yer almakta ve Lydia ülkesi ile onun başkenti Sardeis'in çekirdeğini oluşturmaktadır. Daha kuzeyde bulunan ve Bergama'dan (Pergamon) geçen Bakırçay (**Kaikos**) ise olasılıkla **Lydia ile Mysia** arasındaki sınırı oluşturur.

Yaylalar ve verimli ovalara ek olarak Lydia önemli yeraltı kaynaklarına da sahipti. Bunlardan en ünlüsü, Sardeis yakınlarından geçen **Paktolos Çayı (Şart)** ve **diğer çaylarda** bulunan bir altın-gümüş alaşımı elektrondur. Elektron, M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda Lydia krallarına zenginlik getirdiği gibi, ülkenin en çok anılan özelliğidir. Herodot'un anlattığı hikâyeye göre:

"Kroisos, Delphoi Kehanet Merkezi'ne danışmak üzere Sardeis'ten Lydia elçilerini gönderdiği zaman, orada bulunan Atinalı Alkmaion onlara yardım için elinden geleni yapmıştı. Kroisos, kendilerine bu kadar yardımda bulunanın kim olduğunu öğrenmiş ve onu Sardeis'e davet etmişti. Ödül olarak, üzerinde bir seferde taşıyabileceği kadar altın alabileceğini söylemişti. Alkmaion, bu cömertlikten mümkün olduğunca fazla yararlanabilmek için özerine çok büyük bir gömlek giymiş, ayaklarına en büyük çizmeleri geçirmiş ve öylece kalavuzların peşinden peşinde hazine dairesine gitmişti. Bir altın tozu kümesinin önünde çömelerek, çizmelerinin içerisine alabildiğince doldurmuş, sonra da iple belinden sıktığı gömleğinin içini doldurmuş, bir avuç da ağzına atmış ve hazineden çıkmış. Onun ağır aksak, çizmelerini yerde sürüyerek yürüdüğünü gören Kroisos gülmekten bayılmış, üstündekilerden başka bir o kadar daha vermiş. Böylece Alkmaion ailesi çok zengin olmuş, hara kurup atlar yetiştirmiş ve hatta Olimpiyat Oyunlarında birinci olmuştur." (Herodot VI. 125).

M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda Lydler kıyı şeridindeki bazı Yunan kentlerine saldırmış ve bunlardan savaş ganimeti toplamış olsa da, **kıyıda kurulu bir Lydia yerleşmesine** dair elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Herodot'un aktardığı diğer bir olay Lydler'in iç bölgelere olan yatkınlıklarını gösterir. Rivayete göre Kral Kroisos Ionia ve Aiolis'i fethinden sonra Yunan adalarına saldırmak üzere hazırlanmaktadır. Bu sırada Sardeis'e gelen bir Yunan filozofu, **Bias** ya da **Pitakos**, Kroisos'a

adalıların **atlı birlikler** hazırladığını iletir. Bunu duyan kral çok memnun olur, çünkü adalılarla Lydia usulünde savaşacağını ve kesinlikle kazanacağını düşünür. Sonradan filozofun bu hikâyeyi uydurduğu ortaya çıkar. Oysa filozof Yunanların karşılarında **nasıl bir düşman beklemesi gerektiğini** anlatmaya çalışmakta, böylece Lydlerin deniz savaşındaki deneyimsizliğine değinmektedir. Bunun üzerine Kroisos, adaları fethetme yönündeki hırsını bir kenara bırakır. Bu hikâyeye ne kadar gerçek bir olayı yansıtmasa da Lydlerin İç Batı Anadolu'daki egemenliğini ve Ege Denizi'ne yayılmadaki isteksizliğini gösterir.

MİTOLOJİ

Lydia'nın erken tarihi tümüyle efsanelerle örülüdür. **Gyges ve Kroisos** gibi tarihi karakterler bile fantastik öykülerin parçası haline gelmiştir. Lydia ile ilgili efsanelerde Tantalos, Pelops, Midas, Arakhne ve Omphale gibi karakterlere rastlanır. Yunan mitolojisine göre, Tantalos'un oğlu Pelops bir Lydialıdır. Pelops Yunanistan'a kaçar ve orada Olympia yakınlarındaki Pisa'nın kralı olarak adını bu bölgeye verir. "Pelopones" adı buradan gelir. Pelops'un soyundan gelenler arasında **Atreus, Thyestes, Agamemnon ve Menelaos** gibi Yunan mitolojisinin önemli karakterleri vardır. Phryg Kralı Midas kendisinde bulunan altın yapma özelliğini Paktolos Irmağı'nda yıkanarak, Lydia'nın zenginlik kaynağı olan altını nehre aktarmıştır. Lydia kadınları Yunan mitolojisinde sık sık karşımıza çıkar. Arakhne adlı Lydialı kadın kendi dokuduğu kumaşlarla o kadar çok gurur duyar ki, Tanrıça Athena ile aşık atmaya kalkar. Buna sinirlenen Athena onun dokuduğu bütün kumaşları parçalayıp kadını da bir örümceğe çevirir. Bu efsane Lydia'nın dokumacılıktaki üstünlüğüne işaret eder.

TARİHÇE

(DIA) Herodot bize **M.Ö. 7. yüzyıl öncesinde** Lydia krallığının iki ayrı hanedanlık tarafından yönetildiğini bildirir. Bu hanedanlıklardan **ilki** olan **Heraklid Sülalesi, Herakles** tarafından kurulmuştur. Yine Herodot, M.Ö. 1185'ten 680'e kadar, 22 nesil, yani 505 yıl boyunca hüküm süren Heraklid hanedanından bahseder. M.Ö. 12. yüzyılın başlarında başa geçen bu hanedanın gerçekten tam Hitit ve Miken krallıklarının yıkıldığı politik olarak istikrarsız bir döneme rastladığı görülür. Heraklid

krallarından birkaçının adı bilinse de bunlarla ilgili hikâyeler oldukça gerçekdışıdır ve soy ağaçları ya da kronolojileri oluşturulamamaktadır.

Ad (aka.)	Herodot'a göre tarihler	Açıklamalar
Agron	M.Ö. 1216-?	Ninos'un Oğlu
...		İsmi bilinmeyen 17 kral ve oğulları
Ardys I. (Ardysus I.)	M.Ö. 790-754	Önceki kralların oğullarından biri
Alyattes I.	M.Ö. 754-740	Ardys I'in oğlu
Meles (Myrsus)	M.Ö. 740-728	Alyattes I'in Oğlu
Sadyattes I. (Myrsilus, Kandaules)	M.Ö. 728-711	Gyges tarafından öldürülen Meles'in oğlu

(DIA) Bir sonraki yönetim değişikliği de Yunan mitolojisinde yer alır. Son Heraklid kralının adı kaynaklarda **Kandaules** ya da **Myrsilos** olarak geçer (bazı kaynaklarda **Sadyattes**). Herodot'a göre **Kandaules** karısını o kadar çok sevmektedir ki, koruması **Gyges**'ten, onun güzelliğini takdir etmesi için karısını çıplakken izlemesini ister. Gyges ilk başta bu öneriye karşı çıkmasına rağmen ısrarlarına dayanamaz ve kralın yatak odasına saklanır. Fakat, Gyges'in odasındaki varlığını fark eden kralın karısı ona bir kesin uyarı vererek ya kendisinin öleceğini ya da kocasını öldürüp onun yerine tahta geçip bu durumdan kurtulabileceğini söyler. Gyges, Kral Kandaules'i öldürmeyi tercih edip tahta geçer ve böylelikle **yaklaşık beş kuşak sonra hanedanlığın bu yüzden cezalandırılacağı bir suç işlenmiş olur** (Herodot 1.8).

Antik kaynaklar, krallığın **Mermnadlar** sülalesinden önce hüküm süren sülaleleri hakkında fazla bilgi vermezler. Elde edilen bilgilerin çoğunluğu Mermnadlar sülalesinin ilk kralı **Gyges'in** hüküm sürdüğü yıllar ve haleflerinin dönemlerine aittir.

Gyges tarafından kurulan hanedanlık Mermnadlar adıyla bilinir. Hanedanlığın egemen olduğu dönemde tahta geçen beş kral topraklarını genişletme politikası izler ve bunda başarılı olur. Lydia artık yerel bir Anadolu krallığı olmaktan çıkarak dönemin en önemli ve büyük imparatorlukları arasına girer.

Adlar	Herodot'a Göre Tarihler	Assur Kaynaklarına Göre Tarihler	Açıklamalar
Gyges	M.Ö. 710-672	M.Ö. 668-644	Kandaules'in dul karısı ile evlenen Usurpator
Ardys II. (Ardysus II.)	M.Ö. 671-624	M.Ö. 643-624	Gyges'in Oğlu
Sadyattes II.	M.Ö. 625-613	M.Ö. 623-613	Ardys II'nin Oğlu
Alyattes II.	M.Ö. 613-556	M.Ö. 611-556	Sadyattes II'nin Oğlu, Sikke Basımını Bulan Kral
Kroisos	M.Ö. 555-541		Alyattes II'nin Oğlu

Arkeolojik kaynaklar Lydia Bölgesi'ndeki en erken kalıntıların Neolitik Dönem'den kaldığını gösterir. Daha gelişmiş kültürlerin varlığı ise M.Ö. 3. ve 2. bin yıllarında, **(DIA)** Tunç Çağı'nda karşımıza çıkar. Bu buluntular Sardis kentinde ve Göl Marmara'nın güney kıyısındaki **Eski Balıkxane, Ahlatlı Tepecik** ve kıyı boyunca dikkati çeken diğer birkaç yerleşimde görülmektedir.

(DIA) Batı Anadolu'nun diğer kesimlerinde olduğu gibi, Lydia Bölgesi Thera (Santorini) Adası'nda M.Ö. 2. binyılda meydana gelen yanardağ patlaması sonucu volkanik küle kaplanmıştır. **Herodot, Lydia'da meydana gelen açlık sonucunda Lydialıların İtalya'ya göç ettiklerinden ve bu halkın Etrüsklerin atası olduğundan bahseder.** Volkan patlaması ve İtalya'ya yapılan göç arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir.

M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı krallığın önemli bir devlet olarak ortaya çıktığı ve yoğun dış ilişkilerin olduğu bir dönemdir. **(DIA)** Antik yazar Plinius, **Lydia'nın İonia'nın ötesine yayıldığını, doğusunda Phrygia, kuzeyinde Propontis ile komşu olduğunu ve güneyinde ise Karia'nın bulunduğu** söz eder.

(DIA) Strabon, Gyges zamanında Lydia'nın kontrolünün **Troas Bölgesine** kadar uzandığından ve yöredeki Gygas isimli bir burnun varlığından bahsetmektedir. Lydia Krallığı'nın ilgisi sadece kuzeyde değildir. Batı Anadolu'da yer alan İonia Bölgesi'ndeki Yunan kentlerine olan ilgi Gyges zamanında başlar. Gyges Dönemi'nde **Miletos, Smyrna, Kolophon ve Magnesia'ya** saldırılar düzenlenmiştir. Bu kral zamanında Mısır ve Assur devletleriyle müttefik olunur. **Gyges'in** halefleri olan **Ardys ve Alyattes,** Yunan kentlerine (**Priene, Miletos, Smyrna ve Klazomenai**)

saldırılarına devam ederler. Alyattes'in büyük oğlu Kroisos zamanında Lydler, **Lykia ve Kilikia dışında, Kızılırmak'ın batısında kalan bütün bölgeleri** egemenlikleri altına alabilmeyi başarmışlardır.

Lydlerin doğuya yayılımları aynı zamanda göçebe Kimmerlerin M.Ö. 8. yüzyılın sonları ile 7. yüzyılın başlarında Anadolu'ya girip büyük bir yıkıma yol açmaları ile bağlantılıdır. M.Ö. 665 yılına doğru ise Kimmerler Sardis'e ulaşmayı başarır. Göçebe kabilelerin bu baskısı altında kalan Gyges, Assur Kralı Assurbanipal'a bir elçi yollayarak yardımını ister. Böylelikle, daha önce Assur'a haraç yollayarak ve kızlarını krala cariye olarak sunan Assurlu'lardan Kimmerlere karşı yardım uman **Taballı Mugallu (Kapadokya) ve Hilakkulu Sandasarme** adlı diğer iki Anadolu krala katılmış olur. Fakat **Gyges haraç veya kızını cariye olarak yollamak** yerine Assur'a hediyeler ve selamlarını yollar. Böylelikle, Lydia üzerindeki herhangi bir Assur egemenliğini reddetmiş olur. **Assur tabletlerinde belirtildiğine göre, Lydia ülkesi o zamanlar Assur etki alanının dışında kalıyordu.** Yine aynı tabletlerde Lydlerin Assurlara yakın diğer Anadolu halklarından **çok daha farklı bir dili konuştukları, Lydia kralının ismini bile daha önce hiç duymadıklarını hatta bu dili konuşan bir çevirmen bulamadıklarından yakınılmaktadır.** Kimmerler sürekli geliştirdikleri ataklar sonucunda Lydia'yı ele geçirirler ve Gyges'i öldürürler. Oğlu Ardys, Assur otoritesini kabul etmek zorunda kalır. Buna rağmen Kimmer saldırıları devam eder ve sonunda Sardis kentinin akropolis dışında kalan bölümünü ele geçirirler. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bazı verilerin bu kuşatmaya ait olduğu düşünülse de tam olarak kanıtlanamadığı için bu izlerin tarihsel olarak bilinmeyen bir savaşa ait oldukları kabul edilmektedir.

Alyattes'in, Lydlerin Orta Anadolu'ya yayılmalarında etkin rol oynadığı kral olduğu tahmin edilmektedir. **Herodot'a göre, yalnızca Lydia'dan değil Anadolu'nun bütününü büyük bir seferin sonunda Kimmerlerin elinden kurtaran Alyattes'tir.** Alyattes yönetimindeki Lydia'nın doğuya yayılımı, onları İran topraklarında gitgide daha da yükselen bir güç oluşturmaya başlayan Medler ile karşı karşıya getirir (**Lidya Kralı Alyattes ile Pers Kralı Kyaxares**). Böylelikle Orta Anadolu'da gerçekleşecek olan uzun süreli bir savaş başlar. **M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde** gerçekleşen güneş tutulması, savaşı sona erdirir. **(DIA)** Kızılırmak, Lydia ve Med imparatorlukları arasındaki sınırları belirleyici nehir olur (Herodot 1.74).

Bu bölgede yürütülen diğer askeri kampanyalar konusunda ayrıntılı bir bilgiye sahip değiliz. Fakat M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısında Lydlerin, Phryg ve diğer komşu Anadolu krallıklarını alt ederek **Gordion gibi önemli merkezlerde askeri garnizonlar** kurdukları bilinmektedir.

Medlerin M.Ö. yaklaşık 550 yılında, **Pers kralı Kyros** tarafından bölgeden çıkarılmaları, Lydler için doğu sınırlarında yeni bir tehlikenin doğmasına neden olur. Bunun üzerine Kroisos, Persler saldırmadan onların üzerine gidip aynı zamanda da topraklarını Kızılırmak nehrinin ötesinde de genişletmek ister. Fakat bunu yapmadan önce antik Yunanistan'ın önde gelen bilicilerine bu konuda danışma kararı alır. Yunan söylencesine göre bilicilerden **eğer Perslere saldırırsa büyük bir imparatorluğu yıkacağı** yanıtını alır. Bu yanıt üzerine cesaretlenen Kroisos Perslerle karşılaşmak için hazırlıklara koyulur. **Pteria'da** (olasılıkla Yozgat yakınlarındaki Kerkenes Dağı) karşı karşıya gelen iki ordu birbirlerine üstünlük sağlayamaz. Kroisos'un orduları sayıca fazla olmasına rağmen geriye dönüş kararı alınır. Kroisos askerlerini evlerine yollayarak Sardeis'e döner ve Perslere karşı bir sonraki sene düzenleyeceği sefer için Mısır ve Sparta'da kendisine müttefik aramaya başlar. Ancak, geri çekilmeyen **Kyros** ve yönetimindeki Pers orduları Lydia ordusunu beklenmedik ve çok hızlı bir şekilde izleyerek kendi kent duvarlarının önünde ani bir saldırır. Lydia ordusu tamamıyla bozguna uğramadan zor da olsa şehir duvarları içerisine sığınır. Kent iki hafta süren kuşatmadan sonra düşer ve Kroisos esir alınır. Kroisos'un savaşı kazanması durumunda **Lydia Yakındoğu'nun en büyük imparatorluğu** haline gelecektir. Ne var ki bu savaş sonunda Lydia Kralığı, Pers İmparatorluğu'nun bir eyaleti halini alarak egemenliğini bütünüyle kaybeder.

(DIA) M.Ö. 546 yılında gerçekleşen Pers hâkimiyeti bağımsız Lydia devletinin sonunu getirmiştir. Son kral Kroisos (M.Ö. 561–546) büyük zenginliği ve gücü ile tanınmıştır. Gyges'in soyundan gelen ve Alyattes'in oğlu olan Kroisos tahtında, Miletoslu **filozof Thales** ve Atinalı devlet adamı **Solon gibi önemli** ve ünlü Yunanlı konukları ağırlamıştır.

Pers kralı Kyros'un Lydia Krallığı'na son vermesinin ardından Kroisos önce **Kyros'un** daha sonra da **Kambyses'in** danışmanı olmuştur. Pers egemenliğinde Lydia'nın zenginliği devam etmiştir.

Perslerin Anadolu'yu egemenlikleri altında tuttuğu dönem boyunca, Lydia bölgesi imparatorluğun stratejik açıdan çok önemli bir eyaleti haline gelmiş ve **bölgenin valisi** de bu öneminden satraplık merkezini Sardis'te kurmuştur. **Anadolu ve Mezopotamya'dan geçerek Susa'ya ulaşan Kral Yolu'nun ana durağını** Lydia oluşturmaktaydı. Burası aynı zamanda Pers ordularının batıya, özellikle Trakya ve Yunanistan'a karşı düzenlediği askeri seferlerin de başlangıç noktasıydı. M.Ö. 499'da gerçekleşen İon ayaklanması sırasında kentin yakılması, M.Ö. 490 ve 480 yıllarında Yunanistan'a seferler düzenlenmesi ile sonuçlanan ve Kserkses'in M.Ö. 480 yılında Atina akropolisini yakması için bir bahane olmuştu. **Pers egemenliğine rağmen Lydler zenginliklerinden pek bir şey kaybetmemişlerdi.** Kroisos'un torunu olduğu düşünülen **Pythios**, büyük kral Kserkses'ten sonra dünyanın en zengin insanıydı. Kserkses'e savaş karşılığında yaklaşık **50 bin kilogram kadar gümüş ve 33 bin 541 kilogram kadar** da altın sikke vermişti (Herodot 7.27). Güre ve çevresine dağılmış o döneme ait Lydia tümülüs mezarlarında bulunan ve şu anda Uşak Müzesi'nde sergilenen altın ve gümüş vazolar ile çok sayıda diğer lüks nesnelere bu zenginliği en iyi şekilde yansıtmaktadırlar.

Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılında Sardis'i ele geçirmesiyle Pers egemenliği sona erer. Kentin son valisi hiçbir direnişte bulunmadan kenti, İskender'e teslim eder. Büyük İskender Lydlere özgürlüklerini iade ederek eski kanunları devam ettirmelerine izin verir.

Hellenistik Dönem'de de Lydia stratejik önemini korumaya devam eder. Fakat çok büyük bir imparatorluğun ve sistemin küçük bir parçası halindedir. Lydia ve Pers Dönem'lerindeki ekonomik ve politik gücünün arkasında yatan en büyük neden olan altın ve gümüş kaynakları artık azalmaya başlamıştır. Strabon zamanında (M.Ö. 1. yüzyıla gelindiğinde), **Paktolos ve diğer nehirler** yüzyıllardır ürettikleri elektronu artık üretemez hale gelmişlerdir. Lydia, M.Ö. 280 yılında, Suriye ve Mezopotamya topraklarını yöneten **Seleukos Krallığı'na** katılır. M.Ö. 214 yılında, Seleukos Kralı III. Antiokhos'un amcası Akhaios ayaklanarak Sardis'e sığınır. Bunun üzerine Antiokhos kente bir sefer düzenleyerek aşağı şehri ele geçirir ve yıkıma uğratar. İki yıl

süren kuşatmadan sonra bile kenti tam olarak ele geçiremez. Ne var ki, Giritli iki askerin Akhaios'a ihanet etmesi sonucunda gelişen olaylarda kent düşer. Bu olay Yunanlı tarihçi **Polybios tarafından** ayrıntılı bir şekilde aktarılır (7.15-18, 8.15-21). Savaşın sonraki gelişmeler aynı zamanda Sardis'teki Kybele tapınağında bulunan mektup ve belgelerde anlatılmaktadır.

Antiokhos'un bölgede kısa süren egemenliği Romalılar ve onların Bergamalı müttefikleri tarafından **M.Ö. 189 yılında, Manisa yakınlarındaki Magnesia savaşı** ile sona erer ve **Lydia Bergama Krallığı'na** verilir. Bergama Kralı III. Attalos'un vasiyeti üzerine tüm bölge, Romalıların Anadolu'daki yeni bir eyaleti haline dönüştürülen **Asia Eyaleti** altında yer alır. Roma İmparatorluğu'nun yönetiminde Sardis en geniş sınırlarını ulaşır ve yine bu dönemde günümüzde ören yerinde görünen birçok anıtsal yapının inşası tamamlanır. M.S. 17 yılında büyük bir deprem sonucunda yıkılan kent Roma imparatorluk bütçesinden ayrılan para ile yeniden inşa edilir (Tacitus, Annals 2.47). **DIA- DIA**

Diocletianus Dönemi'nde (M.S. 284-305) imparatorluğun yeniden yapılanmasıyla Lydia tekrar **başkenti Sardis** olan ayrı bir eyalet haline gelir. M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllar görece zengin dönemlerdir ve Sardis'te belli başlı kamu binalarının inşa edildiği görülür. Ne var ki bunu takip eden dönemde Batı Anadolu'nun tümünde yaşanan ekonomik düşüş Lydia'yı da etkisi altına alır ve zamanla kentin ve çevresindeki yerleşimlerin M.Ö. 7. yüzyıl civarında terk edilmesine neden olur.

DİL VE YAZI

(DIA) Hint-Avrupa kökenli olan Lydia dilini konuşan Lydialılar yerli **Anadolu halkıdır**. Lydialıların kültürü, yine yerli Anadolu halkları olan komşuları Phrygler ve Kariatlılar ile benzeştiği gibi diğer komşusu Doğu Yunanlılar ile de benzerlik göstermektedir.

M.Ö. 6. yüzyılın başlarından itibaren Lylerin de yazılı eserler vermeye başladıkları görülmektedir. Bu dil ve yazının çözümlenmesi Ludca-Aramca, Ludca-Hellence gibi çift dilde (Bilingual) yazılmış kitabeler aracılığı ile gerçekleşir. Hint-Avrupa kökenli bu dil, gramer özellikleri ve sözcük yapısı ile Eski Anadolu grubunda sınıflandırılır. Yine de pek çok sözcüğün anlamı hala bilinmeyen bu **yazı 26 harften** oluşmaktadır. Phryg ve Lykia yazılarına benzerlik gösteren Lydia dilindeki bu benzerlikleri **Fenike ve Phryglerle ilişkilere değil, o çağda Batı Anadolu'da oluşmaya başlayan yükselen düşünce sistemine bağlamak gerektiği düşünülmektedir**.

Lydlerin M.Ö. 2. Binyıl kökenleri hakkındaki araştırmalar henüz bir sonuca ulaşamamıştır. Adları Anadolu kökenli değildir ve “insanlar, halk” anlamına gelen **Almanca Leute, Slavca Ijudije** gibi sözcükleri bünyesinde barındıran Hint Avrupa kökenli eski Anadolu dil gruplarıyla onomastik etimoloji (adların kökeni ve anlamları ile uğraşan dilbilimi) açısından ilişkilendirilebilir. Diğer taraftan dillerindeki Luwi etkisi Demir Çağı'nda şekillenmiş olabilir.

Lydia dilinde yazılmış belgeler azdır; bunlar çoğunlukla **mezar ve adak taşlarında**, ayrıca seramikler, mühürler ve sikkeler üzerindeki graffitolarda görülmektedir. Lydialıların yazısı M.Ö. 3. yüzyıla kadar, Lydia dili ise M.Ö 1. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

DİN

(DIA) Anadolu'nun diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi, **Lydia'da da ana tanrıça Kybele tapınım** görmektedir. Sardis'te önemli bir yere sahip olan ana tanrıça **Kybele kültürünün izlerine altın arıtma işliğinde ve mermer tapınak modellerinde rastlanılmaktadır**. M.Ö. 6. yüzyıldan Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne kadar **Tanrıça Artemis'e** tapınılmıştır. Çeşitli yazıtlarda ve sikkelerde **Kore, Demeter, Hera** ve **Zeus'un** Lydia'da da tapınım gördüğüne dair bilgiler yer almaktadır.

SANAT

M.Ö 7. ve 6. yüzyıllardaki Lydia kültürünün köklü bir şekilde Yunan etkisinde, özellikle de Ege kıyısında yaşayan Doğu Yunanlıların etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. Yunan etkileri temel olarak **seramikte, mimaride** (taş işçiliği ve pişmiş toprak süslemelerinde), yazı sisteminde ve heykel sanatında belirgindir. (DIA) Anadolu etkileri olarak **yığma toprakla örtülü tümülüs tipi mezarlar, kaya mezarlar ve bazı seramik tiplerini** örnek gösterebiliriz.

Gyges zamanından itibaren izlenen ticaretin ve refah düzeyinin artışı hem Lydia, hem de Ionia'yı yoğun bir **ticaret ağı içerisine** yerleştirmiştir. Yunanlılar iç bölgedeki ürünleri alıp kendi endüstrilerinin ihtiyacı olan ticaret ürünlerini getirmekteydiler. Yunan yazılı kaynaklarında belirtilen önemli Lydia ürünleri arasında **tekstil (kilim, altın iplikle dokunmuş kumaş ve sandykes** olarak adlandırılan **ince ve şeffaf dokulu elbise), kırmızı boya ve kozmetik maddeler (bakkaris ve brenthiori)** yer almaktadır. (DIA) Kozmetik maddelerin konduğu kap bugün **lydion** olarak adlandırılmaktadır. Pişmiş topraktan yapılan şişkin gövdeli bu kap Lydialı seramik ustalarının icat ettiği en ünlü Lydia kap formu olarak bilinmekte ve **Anadolu dışına** (Yunanistan ve adalar, İtalya, İspanya ve Fransa) ihraç edilen ve yerel olarak üretilen tek Lydia seramik türü olarak dikkati çekmektedir. Lydia seramiğinin genel özelliklerine baktığımızda kap formları olarak daha çok Yunan seramiklerinden ve az olsa da komşu Phryg seramiklerinden etkilenildiği görülmektedir. Lydia seramiğine has diğer bir öge de "**mermer taklidi bezeme**"

olarak adlandırılan boyama tekniğidir. Bezemelerde kullanılan temel renkler **beyaz, kırmızı-turuncu ve kahverengi-siyah** tonlarından oluşmaktadır.

(DIA) Lydia'nın en ünlü zenginlik kaynağı değerli metaldir. Lydia Krallığı, Sardis yakınlarında kolaylıkla elde edilebilen **elektron madeni** kaynağına sahip bulunmaktaydı. Hayatta olduğu dönem boyunca zenginliği ile ön plana çıkan Kral Gyges'den sonraki nesillerde, **elektron para basımı icat edilmiş ve para Lydia ile Ionia arasındaki ticaretin ihtiyaçlarına hizmet etmiştir.**

Herodot bize Lydialıların ilk parayı basan ve daha sonra da hem altın, hem gümüş para basan halk ve ilk "**perakende tüccarlar**" (kapelot) olduğundan bahsetmektedir. Sardis kentinde "**Kuzey Paktolos**" olarak adlandırılan alanda 1960'lı yıllarda yapılan kazılar, altının arıtıldığı işliğin varlığına işaret etmektedir. M.Ö 6. yüzyılda kullanılmış olan bu işlik belki de dünyada bilinen en erken altın arıtma merkezidir.

Lydia Krallığı zamanında yaşayan ve güçlü sur duvarlarıyla korunan insanlar, öldükten sonra sosyal sınıfına göre farklı yerlerde gömülmekteydi. Temel gömü geleneği **inhumasyon**, diğer bir deyişle ölünün yakılmadan direkt (beden gömü) gömülmesidir. **Basit taş lahit mezarlardan** kaliteli taş işçiliğine sahip **oda mezarları** ve görkemli **tümülüs tipi mezarlara** kadar çeşitlilik göstermektedir. Lydia kralları ve kraliyet ailesi mensupları anıtsal, görkemli ve üzeri yığma tepeyle örtülü mezarlar (tümülüsler) yaptırma ayrıcalığına sahiptiler. Lydia tümülüsleri Phryg tümülüslerinden farklılık göstermektedirler: **(DIA)** Phryg tümülüslerinde mezar odaları **ahşaptan yapılırken Lydia'da taştan** yapılmaktadır; Lydia'da mezar odaları **bir ya da iki odalı ve dromoslu (giriş koridoru)** tavansız olabilmektedir. Tümülüslerin tepesinde genellikle **phallos şeklinde** bir taş işaret bulunmaktadır. Bu tip mezarlar **Sardis kentinde**, Göl Marmara yakınlarındaki **Bin Tepe** mezarlık alanında ve Uşak sınırındaki **Bagis'te (Güre)** yer almaktadır. **(DIA)** Bin Tepe'deki tümülüslerin en büyüğü Herodot tarafından da anlatılmış olan, Kroisos'un babası Alyattes'e ait olan tümülüstür. Taban çapı 350, yüksekliği ise 60 metre olan mezara Roma Dönemi'nde mezar soyguncuları tarafından tüneller açılmıştır.

SİKKE BASIMI

Sikkenin ne zaman icat edildiği antik çağda bile tam anlamıyla kesinlik kazanmış bir olgu değildi. Yine de gerek antik kaynaklar, gerekse bulunan ilkel formdaki elektron sikkeler, sikkenin icadının Anadolu'nun batısıyla, Lydia Krallığı ve İonia bölgesi ile ilişkili olduğunu gösterir. Tarihin babası olarak kabul edilen Halikarnassoslu (Bodrum) ünlü tarihçi Herodot (1.94) bu konuda şunları söyler: "... **Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş sikke basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardır (Lydlerdir).**" M.Ö. 2. yüzyılda yaşayan Naukratisli (Mısır'da) hatip ve araştırmacı Polluks ise sikkenin icadıyla ilgili kişi ve halkları sıralayarak sormaktadır: "... Bazıları sikkeyi ilk kez kimin bastığı konusunun araştırılmasını bir heves olarak görebilir: Argoslu Pheidon mu; Phrygialı Midas'ın karısı Kymeli Demodike mi; veya Atinalı Erikthonios ile Lykos mu; veya Ksenophanes'in iddia ettiği gibi Lydler mi; veya Aglaosthenes'in görüşüne göre Naksoslular mı ?"

Görüldüğü gibi, burada Polluks, kendisinden birkaç yüzyıl önce yaşayan Kolophonlu Ksenophanes'in ilk sikkenin Lydler tarafından bastırıldığına dair sözlerini aktarır. Ksenophanes'in M.Ö. 6. yüzyıl gibi erken bir tarihte yaşadığı göz önüne alınırsa, verdiği bilgiyi göz ardı etmemek gerekir.

Keza Herodot da ilk kez altın ve gümüş sikke basanların Lydler olduğunu bildirir İlk örnekler olasılıkla Kral Alyattes (M.Ö. 610-561) zamanında basılır. Sikkeler önceleri **yalnızca elektrondan** (altın-gümüş alaşımı) basılırken bir süre sonra, **Kral Kroisos (M.Ö. 561-546) elektron sikke darbını bırakarak hem altın ve hem de gümüşten, iki ayrı metalden sikkeler bastırır.** Herodot, ilk kez altın ve gümüş sikke basanların Lydler olduğunu söylerken, olasılıkla bu olayı anlatmak ister. Nasıl olursa olsun her iki yazar da sikkenin ortaya çıkışını ve ilk aşamalarını Lydler ile ilişkili görmektedir.

Krallığın başkenti Sardeis'te, Kuzey Paktolos olarak adlandırılan kazı alanının kuzeybatı kesiminde, İÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen arıtma atölyeleri açığa çıkarıldı. Bu atölyelerde elektron ayrıştırılarak **saf altın ve saf gümüş elde ediliyor**, altının içinde bulunan bakır gibi adi metaller küpelyasyon (bir tür fırınlama) yöntemiyle altından ayrıştırılıyordu. Rafineri alanında çok sayıda ocak çukuru (kupel) ve hava üflemede kullanılan pişmiş topraktan körük ağzı bulundu.

Elektronda bulunan altın ve gümüşü birbirinden ayırmak için ise sementasyon (tavlama) yöntemi kullanılırdı. Sardeis altın atölyeleri yılda **birkaç yüz kilo** altının ayrıştırılıp sikke basımı için hazır hale getirilmesine imkân verecek kapasitedeydi.

Sikkenin ortaya çıkışı ile ilgili antik kaynakların verdiği bilgiler Lydia ve İonia'da yapılan kazı çalışmaları ile de doğrulanır. 1904-1905 yıllarında British Museum adına D. G. Hogarth başkanlığında Ephesos'taki (Selçuk) Artemis Tapınağı'nda yürütülen kazılarda çeşitli çömlek, fildişi heykelcik ve mücevher parçalarıyla beraber yaklaşık **93 adet elektron sikke** de bulundu. Eski olanlarının üzerinde herhangi bir işaret ya da resim yoktu, düz bırakılmışlardı. Biraz daha gelişkin örneklerin üzerinde ise artık bazı işaret veya tasvirler yer almaktaydı. **Bazılarında aslan başı betimi basılmıştı.** Bu tür sikkelere Anadolu'nun batısında oldukça geniş bir alanda rastlanması ve **aslanın Lydia Krallığının arması olması,** bunların **Lydia krallarının ilk sikkeleri olduğunu** göstermektedir. Nitekim Herodot (I. 50) Kral Kroisos'un Delphoi'deki (Delfi) Apollon tapınağına som altından, 10 talanton (yaklaşık 250 kilogram) ağırlığınca **aslan heykelciği armağan ettiğini** söyler. Bu da aslanın Lydia Krallığı için taşıdığı önemi ve onun krali bir sembol olduğunu gösterir

Lydia Krallığı'nda ilk darphane Mermnao sülalesinin ilk kralları döneminde (Alyatattes?) açılmış olmalıdır. Daha çok bakla şeklindeki bu sikkeler, kaynağı Boz Dağlar (Tmolos) bulunan ve başkentin içinden geçen Paktolos Irmağı'nın (Şart Çayı) alüvyonlarında doğal halde bulunan elektrondandı. Ancak yapılan son analizler, elektronun içindeki altın miktarının düşürülerek, gümüş ilavesiyle basılmış olduklarını ortaya koydu. Paktolos'un alüvyonlarından elde edilen elektrondaki **gümüş miktarı yüzde 20-30,** altın miktarı yüzde 70-80 olduğu halde, bu elektrondan basılan sikkelerde altın oranı yüzde 55, gümüş oranı yüzde 45'tir. Ayrıca bu sikkeler yüzde 1-2 oranında bakır da içerir. Buradan Lydlerin, doğal elektron alışımlarına müdahale ederek, içerdiği altın miktarını düşürdükleri, buna karşılık gümüş miktarını arttırdıkları anlaşılır.